

Пастушенко Л. А.

ДОСВІД КРИТИКИ «ЧИСТОГО ЕМПІРИЗМУ» В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПРАЦЯХ П. П. КУДРЯВЦЕВА

Стаття присвячена аналізу досвіду критики філософії «чистого емпіризму», представленого у творчості київського історика філософії поч. ХХ ст. П. П. Кудрявцева. Автор з'ясовує місце цього досвіду у вивченні історії філософії через призму боротьби абсолютизму і релятивізму.

Одним з актуальних завдань сучасної української історико-філософської науки є визначення нею власних теоретичних і методологічних засад. Необхідним кроком у подоланні методологічної «розгубленості», що помітно знижує рівень ефективності наукових студій у галузі історії філософії, видається звернення до тієї історико-філософської думки, що склалася в київському академічному середовищі ХІХ - початку ХХ ст. У колі науковців, зусиллями яких ця традиція закладалася і зміцнювалася, особливу увагу привертає професор Київської духовної академії Петро Павлович Кудрявцев (1868-1940), чия викладацька і наукова діяльність найбезпосереднішим чином пов'язана з вивченням історії філософії. Один з провідних діячів релігійно-філософського відродження в Києві початку ХХ ст., голова Київського Релігійно-філософського товариства (1907-1912), лідер лівого крила духовно-академічної професури, що боролася за реформу духовно-академічної освіти, один з авторів «Проекту найнеобхідніших реформ тимчасових змін та доповнень до Статуту православних духовних академій» (1905) і збірки «Правда про Київську духовну академію» (1908) П. П. Кудрявцев залишив по собі доволі значну історико-філософську, богословську, релігійно-публіцистичну та літературознавчу спадщину, яка, на жаль, досі не була предметом фахових досліджень. Особливо вагомим є доробок Петра Кудрявцева як історика філософії. Переконливим свідченням цього є ціла низка його ґрунтовних і різнобічних історико-філософських розвідок, які не втратили наукової значущості донині [1]. Крім того, саме історія філософії становила предмет двадцятилітньої викладацької діяльності професора, що особливо сприяло реалізації його власних наукових зацікавлень і формуванню світоглядних засад. Саме у сфері історії філо-

софії вбачав він різноманітний матеріал для вільного обрання тих філософських принципів, що відповідають духовним запитам особистості. Саме у вивченні історії філософії знаходив він шлях до самостійного визначення своїх світоглядних переконань. Акцентуючи свободний характер духовного вибору, професор був глибоко переконаний у тому, що не має права нікому нав'язувати свою філософську позицію, а відтак викладав свій предмет за принципом: «Я подаю всі системи від Анаксімена та Анаксімандра до наших днів, а ти - вибирай» [2].

На переконання П. Кудрявцева, історик філософії повинен поєднувати в собі філософа та історика. Так, історик філософії, саме як історик, апелює до фактів і прагне до їх адекватного відтворення. Але «самим лише відтворенням фактів не обмежується історія філософії, - наголошує професор у лекціях. - Обмежуючись хронологічною послідовністю, історія філософії була б лише хронікою. Будь-яка історія має становити органічну цілісність, а не випадковий агрегат фактів... Крізь усю історію філософії повинна проходити одна наскрізна ідея розвитку: історія філософії має показати рух філософської думки в її розвитку» [3]. Дотримуючись принципу історизму як принципу розвитку самого мислення, П. Кудрявцев особливо наголошує на тому, що завданням історика філософії є пізнання не лише історичної зміни філософських систем, а передусім закономірності цієї історичної зміни.

У цих теоретичних настановах П. Кудрявцева цілком очевидний вплив Гегеля, знайомство з історико-філософською концепцією якого, її критичне переосмислення стало першою віхою на шляху до формування історико-філософської науки на східнослов'янських теренах. Зростаючи як фахівець у київському академічному середовищі, Петро Кудрявцев - цілком у рамках

його історико-філософської традиції - глибоко шануючи Гегеля, піддає критиці логіцизм, апіоризм і схематизм гегелівської історико-філософської концепції, дорікає німецькому мислителю у нівелюванні особистісного та культурного факторів історичного розвитку філософії.

Та вбачаючи в концепції Гегеля вершину раціоналістичного погляду на історію філософії, згідно з яким головним фактором у розвитку філософської думки є фактор логічний, розумовий, вістря своєї критики П. Кудрявцев спрямовує на головні засади протилежного напрямку, філософії так званого чистого емпіризму.

Термін «чистий емпіризм» Кудрявцев запозичує у В. Вундта, позначаючи ним іманентну філософію XIX ст. (В. Шуппе і Р. Шуберт-Зольдерн) і, головним чином, емпіріокритицизм Р. Авенаріуса та Е. Маха. Вбачаючи у цих течіях граничний вираз і логічне завершення традиції емпіризму, найбільш послідовне застосування принципу чистого досвіду, П. Кудрявцев акцентує увагу саме на поглядах емпіріокритиків, для яких «нічого не існує, крім комплексу елементів» [4].

Слід відзначити, що знаходячи підстави для діалогу з раціоналістичним напрямом, П. Кудрявцев демонструє надзвичайно гостре несприйняття принципів чистого емпіризму. Більше того, саме всебічна критика основних засад сучасної йому філософії емпіріокритицизму, яка заступила місце матеріалізму, стала однією з наскрізних тем історико-філософських праць П. Кудрявцева. Звернення до цієї теми зумовлене прагненням київського історика філософії нагадати сучасникові про значущість абсолютних цінностей, застерегти від захоплення релятивістськими та нігілістичними ідеями, гранично увиразненими у філософії емпіріокритицизму, яка оголосила потребою дня звільнення людства від «шкідливого» впливу метафізичних теорій і релігійних вірувань. Водночас історико-філософські розвідки П. Кудрявцева, присвячені аналізу філософії емпіріокритицизму, прагнуть виявити історичні корені цього феномену, його, так би мовити, «родовід», з'ясувати місце емпіріокритицизму у загальному русі філософської думки. У цих своїх розвідках П. Кудрявцев чітко дотримується принципу історизму: «щоб з'ясувати характер того чи іншого філософського напрямку, слід розглядати його не ізольовано, а в історичній перспективі: при такому розгляді рельєфніше позначаться ті сторони даного напрямку, які надали йому бодай тимчасове панування над на-

прямами попередніми, а відтак значно полегшиться завдання філософської критики пізнішого напрямку: якщо з'ясується, що в ньому є новим і що старим, можна, не гаючи часу на розгляд старого, зосередити його на новому, якщо це нове не є повторенням старого в зміненій формі: такі факти занадто добре відомі історикам філософії...» [5].

Критика філософії емпіріокритицизму здійснюється П. Кудрявцевим як в епістемологічній площині («Нариси сучасного емпіризму»), так і в площині моральних та релігійних цінностей («Абсолютизм і релятивізм»).

Розглядаючи теоретико-пізнавальні засади чистого емпіризму, П. Кудрявцев наголошує на його принципово скептичній настанові щодо пізнання дійсності. Якщо «суб'єктивісти» та «об'єктивісти» згодні в тому, що основу явищ, даних досвідом, становить «сутність» чи «річ у собі», хоча й розходяться у питанні про можливість її пізнання, то тим самим, на думку дослідника, виявляють розуміння глибокого сенсу та значущості самого питання. Натомість «чисті емпірики» просто відкидають питання, що стосуються трансцендентного буття, вважаючи їх за нісенітницю, не варту розгляду. Скептичне ставлення чистого емпіризму до знання, як показує П. Кудрявцев, позначилося й на емпіричній (еволюціоністській) концепції історії філософії (Спенсер, Льюїс, Мах та ін.). Якщо знання є тільки увиразненням стану нашої свідомості, то історія філософії цікава для еволюціоніста лише тією мірою, якою знайомить нас із колись існуючим поглядом. Світовий розвиток чистий емпіризм виводить із зовнішніх причин, підходячи з цієї позиції й до історико-філософського процесу. На відміну від Гегеля, який при вивченні історії філософії звертав увагу на логічний, внутрішньо необхідний зв'язок між філософськими системами, еволюціоністи звертають увагу виключно на зовнішні умови (темперамент філософа, середовище, душевний стан тощо). Історія філософії в їхньому зображенні постає низкою людських помилок, які мали значення лише для свого часу.

Розглядаючи чистий емпіризм у площині цінностей, П. Кудрявцев намагається дати відповідь на питання: «що таке чистий емпіризм нашого часу в своїх остаточних висновках — чи лише переоцінка цінностей, а отже, заперечення не абсолютних цінностей як таких, а тільки старих цінностей із заміною їх на нові, як це ми бачимо у Ніцше, чи цілковите і рішуче заперечення аб-

солютних цінностей взагалі? Якщо - останнє, то в чому тоді сенс людського життя? У чому цінності чистого емпіризму? Де його святиня? Де його герої? Одне слово: хто є твій Бог? - ось питання, з яким ми підходимо до чистого емпіризму нашого часу» [6].

У відповіді на ці питання П. Кудрявцев спирається на тезу про те, що як кожна людина, так і людство неunikно опиняються перед вибором між двома протилежними напрямками життя — абсолютизмом і релятивізмом. На думку мислителя, саме вибір того чи того напрямку визначає людську екзистенцію, позаяк стосується найважливішого і найжиттєвішого питання - бути чи не бути людині людиною. Абсолютизм спирається на віру в абсолютні норми цінності та прагнення їх реалізації в особистому і суспільному житті. П. Кудрявцев поділяє ту думку, згідно з якою вся історія людства є не що інше, як віра, втілена у діях і подіях. А об'єктом віри завжди є абсолютне - абсолютне добро, абсолютне буття, абсолютна істина. В пам'яті людства завжди живі абсолютні ідеали і високі зразки відданості безумовним вимогам моральної свідомості, ті особистості, для яких одвічна правда «дорожча за саме життя, адже саме життя має цінність остільки, оскільки воно є служінням правді» [7].

Протилежний напрям - релятивізм - віддає перевагу умовним цінностям, що скеровують до задоволення скороминущих потреб емпіричного Я, яке постає масштабом оцінки, «мірою усіх речей», самим Абсолютом. Характерною ознакою релятивізму є відсутність віри в безумовно-цінне, зведення цілей життя до буденної прагми. Граничним виразом релятивізму, наголошує П. Кудрявцев, є нігілізм, сутність якого полягає, власне, у послідовному дотриманні релятивістського принципу - заперечення безумовно-цінного. Оскільки моральність є втілення в особистому та суспільному житті абсолютних норм, а релігія - служіння Богові як реальному вмістищу абсолютних цінностей, практичний релятивізм, на думку професора, є не що інше, як фактичне заперечення моральності та релігії.

На переконання П. Кудрявцева, боротьба між абсолютизмом і релятивізмом становить «визначальний момент у житті як окремого індивіда, так і всього людства» [8]. Саме ця боротьба зумовлює циклічний характер історії: епохи морального піднесення, ствердження вічних, безумовних цінностей, змінюються епохами морального занепаду.

Боротьба абсолютизму з релятивізмом, як доводить П. Кудрявцев, є однією з найсуттєвіших ознак розвитку філософської думки. Проходячи крізь усю історію філософії, протистояння абсолютизму і релятивізму «переплітається з боротьбою аналогічних напрямів у самому житті, ускладнюючи його, чи навпаки - саме ускладнюючись нею» [9]. Моменти особливого загострення цієї боротьби є, на думку П. Кудрявцева, визначальними для долі людства. Так, ідейну боротьбу між софістами як представниками релятивізму та виразником абсолютизму Сократом, яка розгорнулася в V ст. до н. е. в Афінах, П. Кудрявцев вважає прологом до подальшого розвитку філософської думки, початком розгортання історичної драми між двома полюсами світобачення - абсолютизмом і релятивізмом.

Аналізуючи основні засади емпіризму в їх історичному розвитку, П. Кудрявцев переконливо доводить, що саме на ґрунті послідовного емпіризму, апеляції до чистого досвіду постають найзначніші вияви філософського емпіризму, пов'язані з іменами Протагора, Юма, Міля, Ласса, Авенаріуса та Маха. Історичний зв'язок чистого емпіризму з релятивізмом, як показує київський історик філософії, не є випадковим: принцип чистого досвіду з логічною необхідністю приводить до релятивізму, до заперечення абсолютних цінностей як таких. Звідси висновок: «якщо ми приймаємо принцип чистого досвіду, ми маємо прийняти і релятивістичні наслідки, що з нього випливають; якщо ж ми вважаємо ці релятивістичні наслідки за неприйнятні, то маємо відкинути їх теоретичну передумову, тобто принцип чистого досвіду» [10].

Всебічний аналіз концепцій чистого емпіризму, розгорнутий в історико-філософських працях П. Кудрявцева, переконливо доводить, що популярна на початку XX ст. філософія емпіріо-критицизму аж ніяк не була «новим словом» у філософії: вона є лише видозміною поглядів, що давно відомі в історії філософії. Водночас критика чистого емпіризму виявилася важливим етапом в осмисленні П. Кудрявцевим як теоретичних засад і методологічних принципів історико-філософського пізнання, так і вивчення конкретних історичних етапів розвитку філософії. Не має сумніву, що досвід осмислення історико-філософського процесу через призму протистояння абсолютизму і релятивізму, представлений у працях П. Кудрявцева, зберігає свою актуальність донині.

1. *Кудрявцев Б. П.* Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии.- К., 1908; Идея святой Софии // Христианская мысль.- 1916.- № 9-Ю, 1917.- № 1, 3-4; Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, происшедшего в русском общественном сознании в начале девяностых годов.- СПб., 1912; Очерки современного эмпиризма.- К., 1907; Связь с отцами в сердце и мысли Владимира Соловьёва.- К., 1914.
2. *Кудрявцева Б. П.* Мемуары.- Музей М. Булгакова. Машинопис. Без шифру.- Т. т.- С. 2.
3. (*Кудрявцев Петр Павлович*) Лекции по истории философии в записях студентов. 1900-1902 гг.- Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського- Ф. Х.- № 1632.- С 72.
4. *Кудрявцев П.* Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии.- Цит. вид.- С. 302.
5. *Кудрявцев П.* Очерки современного эмпиризма.- Цит. вид.- С. 6.
6. Там само.- С. 77.
7. Там само.- С. 26.
8. Там само.- С. 306.
9. Там само,- С. 48.
10. Там само.- С. 307.

Loudmyla Pastushenko

**EXPERIENCE OF CRITICISM OF «PURE EMPIRICISM»
IN P. P. KUDRYAVTSEV'S HISTORICO-PHILOSOPHICAL WORKS**

Article is devoted to the analysis of experience of criticism of philosophy of the «pure empiricism» submitted in works of the Kiev historian of philosophy in the beginning of XX century P. P. Kudryavtsev. The author finds out a place of this experience in studying a history of philosophy through a prism of struggle between absolutism and relativism.